

תיאוריית הצרכים של המשוררים

עשרה קבין של שירה ירדו לעולם בתחילת המאה העשרים.
ותשעה נטלה רוסיה.

מהי ספרות ומהי שירה? ובכן, יש להן תכונה אחת בולטת – הן תופסות את כל המקום שאנו מאפשרים להן לתפוס.

בבחינה מעמיקה של תולדות השירה הרוסית, ברוב הדורות יש משורר אחד גאון, שהדור נקרא על שמו – ויש כל היתר. הדור של פושקין. הדור של לרמונטוב. נסו לשאול ידיד דובר רוסית אילו משוררים נוספים פעלו בתקופתו של פושקין. אם הוא מאוד בקיא בתחום, הוא ידע לנקוב בשניים-שלושה שמות. אולי אפילו לצטט שורה או שתיים. אבל גם אז ברור מאליו שמדובר ב"דורו של פושקין".

והנה, אי אז בתחילת המאה העשרים, בתקופה הנוראה, הנפלאה והמטורפת ביותר בהיסטוריה הרוסית החדשה, משהו קרה. פס הייצור של המשוררים הגאונים התקלקל, ושיחרר בזה אחר זה שורה ארוכה של כשרונות נפלאים. מנדלשטם, בלוק, צוואיבה, אחמטובה, יסנין, מאייקובסקי, ועוד, ועוד.

מה היה שם, בעולם הספרותי – ובמציאות – שגרם לכל הכוכבים האלה לזהור כל-כך? כאן, אני חושבת, אנו מגיעים לדון בשאלה מהי ספרות. הסוד של תור הכסף בשירה הרוסית הוא ב"אקו-סיסטם", במערכת שלמה, רחבה, מורכבת, חיה ונושמת של דור שלם של חובבי ספרות וחובבי שירה. לא של המשוררים בלבד, וודאי לא של משוררים גאונים בלבד – אלא של חברה שלמה, שכבה שלמה של בני הדור ההוא. בתקופה זו, שמתאפיינת בפריחה של הספרות הרוסית ובפרט של השירה הרוסית, היו קוראים רבים יותר מאשר בעבר, כותבים רבים יותר, וגם כותבות, מה שפתח זוויות חדשות, כיוונים חדשים, זרמים חדשים, ריבוי אפשרויות – וכך איפשר לכל השדה הזה לשגשג ולפרוח בצורה חסרת תקדים. קרקע כזו מגדלת גאונים רבים.

היינו עלולים שלא לדעת את זה אלמלא ספר זיכרונות אחד קטן וצנוע, "על גדות

הנייבה". ספר שכתבה אירינה אודוייבצבה, תלמידתו של ניקולאי גומיליוב, אחד מהכוכבים הגדולים של התקופה, שהיה משורר, מבקר, מתרגם, אבי אסכולת האקמאיזם וראש קבוצת המשוררים האקמאיסטים בפטרבורג. גומיליוב הוצא להורג על ידי השלטונות ב-1921 באשמת קשירת קשר ופעילות פוליטית אנטי-קומוניסטית. הוא היה גם בעלה הראשון של אנה אחמטובה ואבי בנה היחיד.

אירינה אודוייבצבה (או בשמה האמיתי: איראידה הייניקה-פופובה), מחברת "על גדות הנייבה", הייתה משוררת, סופרת וממאריסטית מחוננת, ילידת ריגה. היא הצליחה לכתוב יצירת מופת שמהווה עבור הקורא "מכונת זמן" המעבירה אותו אל רגע ואל זירה ספציפיים מאוד: 1918-1922, בחוגי השירה הרוסית בפטרבורג. זוהי העדות המדויקת והמדוקדקת ביותר שנמצאת בידינו על עידן תור הכסף.

אודוייבצבה כתבה על עצמה כך: "המבקרים או גומיליוב לא יכנו אותי 'מוכשרת'. אני הבחורה עם סרט בשיער, קטנת קומה – אבל משוררת". היחס המזלזל שזכתה לו בשל היותה נערה צעירה לא גרם לה להתייאש – היא חייתה, נשמה, אכלה ושתתה שירה, בהתאם לפירמידת מָסְלוּ ההפוכה (או שמא – לא הפוכה...) של המשוררים, שאצלם בבסיס הכול נמצאת השירה, ורק אחר-כך כל היתר.

כבשורן רב מצליחה אודוייבצבה להעביר לקורא אפילו את המבט ואת נימת הקול של כל משורר שהייתה איתו בקשר – והיא הכירה את כולם, מאנדריי ביילי, בלוק ומנדלשטם ועד אחמטובה. הזיכרון הפנומנלי שאפשר לה לזכור מילה במילה דיאלוגים שהתקיימו ארבעים שנה קודם לכן הופך את כתיבתה לחיה ומוחשית.

אודוייבצבה מכריזה ש"על גדות נייבה" אינו ספר אוטוביוגרפי, וזה נכון מאוד – הרגע הראשון בספר הוא זה שבו היא נרשמת ללימודי ספרות. אחד המרצים שלה הוא ניקולאי גומיליוב, שהיה המבקר האכזרי הראשון שקטל אותה, אבל היה עתיד להפוך למורה הנערץ שלה. היא כמו נולדת אל תוך תור הכסף, וגומיליוב הוא הסנדק שמטביל אותה לדת השירה. רגעי האושר או הצער שהיא מתארת בספר, כולם קשורים לשירה או למשוררים – זאת למרות דרמות אישיות גדולות שחוותה אז.

כשגומיליוב הכיר בה ורצה בה כתלמידתו וכידידתו הקרובה, וגם הכיר לה את כל המיזמי בשירה הרוסית של אז, צעדה אירינה הצעירה אל תוך האופוריה המזוקקת של שייכות לעולם המשוררים, סופגת ללא הרף רשמים, שירים, מילים, תמונות, שיחות.

כאן אולי חשוב להסביר: אודוייבצבה, למרות שניסתה לפתח את סגנונה הייחודי, שייכת בכל מאודה לאסכולה האקמאיסטית. הן בשירה, הן בזיכרונות ואפילו ביחסה לחיים – הכול ברור, טהור, פשוט, כן. היא עוינת את הדרמה ואת המילים הגבוהות, והדבר בא לידי ביטוי בכתיבתה הלקונית והמאופקת. האקמאיזם קם כורם המתנגד לשירה הסימבוליסטית, ומתמסר לשירה הפשוטה כתענוג אלוהי. המילה "Acme" שבשמם פירושה – פסגת ההוויה, מדרגת החיים הגבוהה ביותר. "נעלמתי. הפכתי לשיר", כותבת אודוייבצבה בשירה הארס-פואטי המפורסם. כי השירה היא הכול, והכול הוא שירה, והכול קורה ברגע שיתואר בפשטות, מושלם ויומיומי כמו שקיעה על נהר הנייבה (בשירה העברית, האקמאיסטים השפיעו השפעה עמוקה על רחל המשוררת ועל לאה גולדברג). בספרה היא נזכרת באותה "פירמידת מסלוּ הפוכה של המשוררים": "איך ומה אכלתי

בתקופה ההיא, אני לא זוכרת. כמובן, הייתי רעבה, כמו כולם. אבל למדתי להתעלם מהרעב. באותם הימים למדתי, כמו רבים אחרים, 'להפוך את חוקי החיים הדלים'... אני, כמו רבים, הפכתי להיות ישות רוחנית יותר מאשר ישות פיזית. 'הרוח מנצחת את הבשר' – מנצחת ביומיום. החיים היו כל-כך מעניינים ומלהיבים שפשוט לא שמתי לב לרעב ולאי נוחות. אחרי ככלות הכול, לא הייתה לזה כל משמעות בהשוואה עם האושר שנשמתי".

אודויבצבה היא אחת הממואריסטיות המוכשרות ביותר שקראתי, אבל עבור מי שחי ונושם שירה, הכישרון הזה הוא משני. כך, ולא אחרת. לעולם אתה דן עצמך קודם כל לפי איכות השירה שלך – אתה יכול להיות משורר בינוני או משורר טוב או משורר עם כישרון מסוים שיש לו עוד כשרונות או יכולות, ואולי הוא מעולה במשהו אחר. אין זה משנה. גם על גומיליוב, שהיה המורה הנערץ שלה (אף שהיא בהחלט הבינה שהוא לא משורר ברמה של אלכסנדר בלוק, למשל), היא אומרת: "הוא היה משורר, לוחם, גיבור ואיש מסעות. אבל קודם כל הוא היה משורר".

הספר מעניק תשובה לשאלה "מהי ספרות", תשובה של בת תור הכסף. היא חשה שהשירה הייתה האוויר שהיא נשמה. עשרה קבין של שירה ירדו לעולם בתחילת המאה העשרים, ותשעה נטלה רוסיה, במיוחד סנקט פטרבורג ומוסקבה. מלבד ההערכה וההערצה הגדולה שזכו לה המשוררים בשנים ההם (שניתן להשוות רק להערכה שיש כיום לכוכבי פופ) מדובר בתקופה של שלטון שהיה ברוזמנית דיקטטורה ואנרכיה – חופש היצירה בתחילת שנות העשרים ברוסיה היה גדול יותר ממה שחלמו עליו המשוררים הרוסים אי פעם. חופש לא רק מהצנזורה האיומה של הצאר אלא גם מהמוסכמות, מההגבלות החברתיות והדתיות, מכללי החברה הבורגנית, ועוד. אפילו הצורך להתפרנס היה חלקי בלבד, משום שממילא לא היה אפשר לקנות שום דבר, אפילו אוכל. דבר כזה כשלעצמו אינו יכול לגרום למשורר בינוני להפוך לגאון, אבל כל זה מטפח אווירה שיכולה להוציא מכישרון גדול – יצירות גדולות מהחיים. המשוררים הסתובבו בסנקט פטרבורג שיכורים ולא רק מיין, מסוחררים ולא רק מרעב, אלא גם מחברתם של משוררים אחרים, מחברתם של מבקרים, קוראים, מעריצים, שהעניקו להם אתגרים, ידידות, תחרות והשראה, ויחד הם הפכו לתור הכסף המבהיק, הזוהר – והבלתי חוזר.

ספרות היא מה שאנחנו גורמים לה להיות. ואם יש הרבה אנשים, במקום מסוים, בחברה מסוימת, שחושבים שספרות היא אוויר, לחם ומים, או לפחות שהיא נחוצה בדיוק כמותם – כך זה נהיה.